

4. Оболенский В. А. Крым в 1917-1920-е годы. Крым при немцах. «Война Крыма и Украины» / В. А. Оболенский, предисл., подг. текста В. В. Лаврова; коммент. А. В. Мальгина // Крымский Архив. – 1996. – № 2. – С. 15.
5. Государственный архив в Автономной Республике Крым (ГААРК). – Ф. Р-999. – Оп. 1. — Д. 40. – Л. 13-14 об.
6. Подробнее см.: Ишин А. В. К вопросу о специфике процесса «фрагментации власти» в Крыму после Февральской революции: по архивным материалам / А. В. Ишин // Культура народов Причерноморья. – 2011. – № 196, т. 2. – С. 84-87.

Ніколаєв І.Є.

УДК 94(477) «1920/1939»

СПРАВА «АНТИРАДЯНСЬКОЇ СІОНІСТСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ»

М. ПЕРВОМАЙСЬКА В КОНТЕКСТІ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В 20-30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Важливу роль у формуванні соціально-духовних засад суспільства відіграє релігійний фактор. Ступінь духовної єдності та суспільної злагоди визначають, серед іншого, напрямки та динаміку державного розвитку. Зацікавленість науковців і пересічних громадян церковно-релігійними аспектами вітчизняної історії зумовлена демократичними процесами сьогодення, відкриттям доступу до історичних джерел, знайомством з іноземними працями. Актуальність проблеми дослідження зумовлена потребою в об'єктивній і неупередженій реконструкції досвіду державно-церковно-суспільних відносин на різних етапах нашого минулого для уникнення зайвих нашарувань і суперечностей у ході їх сучасного поступу.

Здобуття Україною незалежності призвело до значної активізації науковців у вивченні окресленого питання. Значним внеском в розробку проблем, пов'язаних з темою статті внесли праці В.Даниленка, Г.Касянова, С. Кульчицького [1], М. Шитюка. [2] В них розкриваються причини виникнення сталінського тоталітарного устрою як в країні в цілому, так і на регіональному рівні. Серед іншого, акцент робиться на антирелігійній політиці. Втім, незважаючи на наявність значної кількості опублікованих праць, в українській історіографії існує потреба комплексного дослідження періоду раннього тоталітаризму, вивчення різноманітних аспектів проблематики.

Серед маси історичних подій особливу увагу привертає один із найтрагічніших періодів в історії релігійних громад України – 20-ті – 30-ті роки ХХ століття, коли конфлікт двох світоглядних концепцій (марксистської та християнської) вийшов за рамки полеміки і вилився в пряме безкомпромисне протистояння церкви та більшовицької держави, в яке було втягнуте все радянське суспільство.

Протягом першого десятиліття в СРСР атеїстичне керівництво проводило жорстку боротьбу проти церкви. Служителі культів позбавлялися деяких громадянських прав, в тому числі права обирати і бути обраним до органів влади. Наприкінці 1920-х років, переконавшись у неефективності антирелігійної пропаганди і бачачи швидкий ріст церковних громад, влада стала на шлях насильницького закриття культових споруд, арештів священнослужителів, а далі – масових репресій, що в середині 1930-х років перетворились на національну трагедію.

Типовим прикладом сталінського беззаконня є справа за номером 6467, що зберігається в Державному архіві Миколаївської області. Вона розповідає про жертв репресивного конвеєру – сімох осіб єврейської національності, мешканців міста Первомайськ Миколаївської області, заарештованих по обвинуваченню за статтею 54-10 та 54-11 в „антирадянській контрреволюційній діяльності, організації сіоністського підпілля, та релігійної громади”. Головне завдання якої, на думку слідчих, – агітація за від'їзд якомога більшої кількості радянських євреїв до Палестини, підризна робота проти Радянської влади та незаконна релігійна діяльність у вигляді відкриття підпільної синагоги. [3]

Необхідно зазначити, що ще на початку 1920-х років коли радянський режим гостро потребував широкої підтримки як можна більшої кількості населення, політика стосовно національних меншостей проводилася достатньо лояльно. Згідно рішень X (1921) і XII з'їздів РКП (б) національна політика в Україні містила в собі два основних напрямки: українізація й заходи щодо відношення до нацменшин.

Тимчасовим наслідком цієї політики став розквіт, зокрема, соціалістичної єврейської культури. Ми бачимо підйом статусу ідиш, рідної мови 70 відсотків радянських євреїв, встановлення мережі єврейських шкіл, наукових інститутів, газет, народних будинків і театрів. Так, ідиш одержав статус офіційної мови для євреїв України. На початку 1930-х років в Україні функціонувала 831 школа на цій мові. У Києві було відкрито Єврейський університет. Швидко росла національна літературна продукція: з 238 назв книг в 1928 до 668 в 1933, із загальним тиражем в 2,5 мільйони екземплярів, при чисельності єврейського населення в СРСР близько 3 мільйонів осіб.

1928 рік був визначений Й. Сталіним, як «Великий перелом» у всіх сферах соціалістичного будівництва. В промисловості остаточно помилкою був названий НЕП, у сільському господарстві проголошувалась колективізація, суттєві зміни відбулись і в національній політиці.

Саме тоді починається наступ на представників так званого „сіоністського руху”. Влада активно розробляє Біробіджанський проєкт. Припиняє своє існування остання легальна не більшовицька партія Радянського Союзу -

співробітниками ДПУ будуть захоплені приміщення та конфісковано все майно ЄКП, а її діяльність, незважаючи на міжнародні протести, припинена.

Утвердження необмеженої диктатури Й. Сталіна в середині 1930-х років супроводжувалось нечуванним за своїм розмахом терором. Серед інших репресованих категорій населення, представники релігійних громад в уяві керівництва країни, вважалися носіями інакодумства та потенційними „зрадниками”. Починаючи з 1929 року переслідування віруючих прийняло систематичний і спланований характер. Для цього заздалегідь була підготовлена суспільна думка. Центральні газети регулярно відображували віруючих як агентів капіталізму та імперіалізму, як людей ворожих радянській дійсності.

1 березня 1929 р. вийшов циркуляр ВЦРПС за №53 „Про посилення антирелігійної пропаганди”. Він вимагав „посилення ідейної боротьби з релігійним світоглядом” на підставі того, що „в теперішній момент церква та різні релігійні секти слугують прикриттям для антирадянської роботи куркульських і капіталістичних елементів у країні та для міжнародної буржуазії”. [4]

В резолюції 2-го Всесоюзного з'їзду Союзу війовничих безбожників (квітень 1929 р.) прямо заявлялось, що „релігійні організації в особі їх верхівки та активістів, наповнені шпигунською агентурою міжнародної буржуазії...”.

Останню крапку у відносинах між державою і церквою поставила постанова „Про релігійні об'єднання”, прийнята ВЦВК РРФСР 8 квітня 1929 року та підтверджена зміною 4-ї статті Конституції РРФСР у травні 1929 року. Згідно з нею:

1. Діяльність церков обмежувалася задоволенням лише культових потреб віруючих усередині молитовних будинків.

2. Священнослужителі могли діяти лише в культових спорудах та помешканнях віруючих.

3. Місіонерство й релігійна пропаганда заборонялися.

4. Проповідь за межами церкви і прилучення до громади осіб інших сповідань або з середовища невіруючих визнавалися кримінальним злочином.

5. Заборонялися матеріальна допомога одновірцям, створення громадських кас, кооперативів, виробничих артілей та комун.

6. Не дозволялася діяльність біблійних, літературних, дитячих, юнацьких, жіночих та інших товариств, гуртків, груп. [5]

Крім того, в 1932 році в СРСР була оголошена антирелігійна п'ятирічка, метою якої було закриття до 1 травня 1937 року всіх церков, мечетей, синагог та інших молитовних закладів. Вони оголошувалися центрами, довкола яких об'єднувалися антирадянські угруповання. В країні швидко зростала атеїстична нетерпимість до віруючих всіх конфесій. Були закриті їх союзи, об'єднання, молитовні будинки, заборонені з'їзди їх представників, почались судові переслідування служителів, а з початку 30-х років почалися масові репресії спочатку служителів, а потім і тих, кого вважали активними членами громад. Це призвело до відходу релігійного життя в підпілля.

Саме в дусі цих наказів та директив слідчі Первомайського районного відділення НКВС 28 лютого 1938 року заарештували, як активних членів „сіоністської організації”, а вже 11 березня відбулось засідання трійки УНКВС по Одеській області, постановою якої громадян Б. Голіхова, 1872 р.н., працівника артілі м. Первомайська, Й. Рімерова, 1879 р.н., шорника артілі „Граніт” М. Зіскінда, 1898 р.н., бухгалтера Облторгу, С. Глузмана, 1889 р.н., сторожа синагоги, Й. Гольдгубера, 1893 р.н., равінна синагоги, Х. Шапіра, 1865 р.н., Х. Колпака 1868 р.н., засудили до вищої міри покарання, а 16 березня 1938 року вирок було приведено в дію.

Судячи з матеріалів слідства, жодних речових, окрім вилученого в Й. Рімерова ще в 1926 році вірша під назвою „Ми сіоністи-соціалісти”, так само як і документальних доказів для їх арешту в розпорядженні слідства не існувало. Тим не менш на допитах під тиском слідчих затримані давали зізнання про належність до „контрреволюційної сіоністської націоналістичної організації”, що буцімто існувала в місті Первомайську. Безпосередньою підставою для арешту слугували оперативні та частково архівно-слідчі матеріали, зібрані на заарештованого 16 лютого 1938 року та розстріляного 18 березня, Йосифа Вербського, який співробітниками НКВС визначений, як „керівник сіоністської організації м. Первомайська та головний вербувальник до її лав”. [6]

Із свідчень, які слідчі змогли вибити з Й. Вербського йшлося, що: „...Контрреволюційну сіоністську організацію вони заснували ще в 1931 році. Підтримували тісні стосунки з однодумцями міста Одеси. Сіяли серед єврейського населення ворожість та недовіру до Радянської влади, проводячи агітаційну роботу, буцімто Радянська влада влаштує гоніння на віруючих, закриває синагоги, стверджували, що її політика веде єврейський народ до загибелі та зубожіння. Тому, для спасіння необхідно якомога швидше емігрувати до Палестини та боротися за утворення незалежної єврейської держави...Окрім того, висловлювали поразницькі настрої, щодо можливої війни СРСР з фашистськими країнами, а також дискредитували заходи Радянської влади в національній політиці та сільському господарстві, наголошуючи, що колективізація принесе тільки голод...”.[7]

Тему голоду в СРСР, згідно протоколів допиту, підіймав також заарештований С. Глузман. В листах до своїх родичів у США він писав: „...Колгоспний лад не призвів ні до чого хорошого. В країні голод, велика смертність, не знаю скільки ще народу повинно померти для того, щоб ця влада припинила своє існування...”.[8]

Окрім того в провину Й. Вербському ставилося його перебування на протязі 1920-22 років у Первомайській сіоністській організації „Цирей-Ціон”. Висуваючи це обвинувачення, слідчі не звертали увагу, що дана організація, разом з „Хе-Халуц” на початку 1920-

СПРАВА «АНТИРАДЯНСЬКОЇ СІОНІСТСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ» М. ПЕРВОМАЙСЬКА В КОНТЕКСТІ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В 20-30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

сіоністськими організаціями діючими в Радянському Союзі. На думку тодішнього керівника ОДПУ Ф. Дзержинського, ідеї сіонізму були споріднені з ідеями світової революції, яка обов'язково відбудеться в Палестині, якщо на чолі цього руху будуть знаходитись сіоністи-комуністи.

Для полегшення роботи слідчих від заарештованих вимагали „щиросердних зізнань”. Цікаво, що всі вони наповнені стандартними фразами, на кшталт: „...Переконавшись у відсутності смислу подальшого мовчання, я хочу надати слідству правдиві свідчення, щодо моєї контрреволюційної антирадянської сіоністської роботи...”.

Саме в такому руслі про свої „злочини” розповідає слідству обвинувачений Б. Голіхов: „...Я повністю визнаю свою провину за участь в антирадянській контрреволюційній організації. Готовий щиросердно розповісти про її діяльність слідству... Мені відомо, що Симх Глузман та Йосиф Гольдгубер були завербовані до її лав Вербським у 1925 році. Серед єврейського середовища вони постійно вели розмови, бучімо Радянська влада тероризує євреїв та все інше населення країни, закриває церкви та синагоги. Незабаром буде війна, після якої ця влада буде знищена... Також, ми повинні дискредитувати всі заходи, які проводить Радянська влада та орієнтувати єврейське населення на еміграцію до Палестини...”.[9]

На завершення протоколу допиту Б. Голіхова від 10 березня 1938 року йде обов'язкове зізнання в тому, що: „...Сіоністська організація займалася також шпигунською діяльністю, шляхом передачі за кордон інформації про положення в СРСР та всіляко підтримувала засоби боротьби троцькістського підпілля з Комуністичною Партією та Радянською владою, включаючи терор, диверсії та шкідництво...”.[10]

Цікаво, що це був третій допит Б. Голіхова. На першому, що відбувся 1 березня, він своєї вини не визнав. На другому, 3 березня, вже свідчив, що: „До сіоністської організації я був завербований у 1932 році Вербським, але ніякої антирадянської роботи не проводив, збираючи лише газетні вирізки про Палестину та матеріали з історії єврейського народу...”.[11]

Але слідчі змогли за кілька днів знайти „необхідні аргументи” і на третьому (він же став останнім) допиті Б. Голіхов вже давав „правдиві свідчення”. Але, незважаючи на всі надії щодо „гуманності Радянського правосуддя”, жити йому залишилось менше тижня...

Подібні зізнання, але вже на першому допиті, дає Й. Рімеров. Він стверджує: „До сіоністської організації мене в 1925 році завербував Вербський. Він зміг зацікавити мене перспективою виїзду до

документи для безкомпромісного проїзду... Також він вміло грав на моїх релігійних почуттях. Агітуючи відвідувати підпільні релігійні збори... Згодом ми почали агітацію проти Радянської влади, розпалювали міжнаціональну ворожнечу між євреями та росіянами з українцями, розповсюджували наклепницьку політику щодо національної політики Радянської влади... Також, підтримував зв'язок з колишнім мешканцем Первомайська Абрамом Юнісом, який у 1925 році виїхав до Палестини, інформуючи його про сіоністську діяльність та отримуючи вказівки про подальшу організаційну роботу...”.[12]

Звичайно, каральні органи не могли не „виявити” в діяльності „сіоністської організації” Первомайська також релігійного сліду в вигляді діяльності „підпільної громади”.

Засуджений Х. Шапіра засвідчив: „...Разом з Й. Гутманом та Й. Гольдгубером я входив до ініціативної групи по відкриттю синагоги та організував підпільну громаду. Програма сіоністів передбачає проведення роботи серед єврейського населення про виїзд у Палестину, а єврейські священники завжди проповідували зібрати всіх євреїв у Палестині. Тому й відбулося об'єднання сіоністів з релігійною групою...”.[13]

В свою чергу обвинувачений Х. Колпак визнає, що: „Приблизно з 1931 року єврейська релігійна громада почала розпадатися, стало мало відвідувачів синагоги, в зв'язку з чим він став ініціатором створення підпільної релігійної громади та погоджувати цю діяльність з сіоністською організацією. За домовленістю в релігійній громаді ми проводили спільно антирадянську агітацію, розпалювали міжнаціональну ворожнечу, говорили, ніби єдиним спасінням для євреїв є виїзд до Туреччини, або Палестини, підкреслювати, що Радянська влада влаштує гоніння на віруючих... Але, знаючи, що схилити єврейське населення при наявності значних успіхів СРСР та турботи про своїх громадян керівництвом країни до переїзду в Палестину та створення там Єврейської держави буде надзвичайно важко, ми вирішили стати на шлях активної боротьби з Радянською владою...”.[14]

10 березня 1938 помічником опреуповноваженого Первомайського РВ НКВС Яіцьким було складено Обвинувачувальне закінчення по справі „підпільної контрреволюційної сіоністської організації”, затверджене Начальником Первомайського РВ НКВС молодшим лейтенантом державної безпеки Зісліним. Вже наступного дня, 11 березня, відбулося засідання Трійки при УНКВС Одеської області на якому всі обвинувачені були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок було приведено в дію 16 березня 1938 року. Місто смерті та поховання в справі не було вказано, залишившись невідомим. Реабілітують їх лише в 1989 році. Але, родичів загиблих встановити не вдається.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що антицерковні і антирелігійні акції органів державної влади, зумовлені політичним курсом Комуністичної партії, привели у кінцевому рахунку до негативних наслідків. 1920-30-ті роки продемонстрували, що «робітничо-селянська держава» не відповідала своїй суті, вона не була відкритою для мільйонів віруючих громадян, оскільки влада проводила свою політику щодо церкви через масу таємних директив та циркулярів, розроблених на виконання відповідних рішень партійних органів за дверима кабінетів ДПУ, НКВС. Правоохоронні органи, руйнуючи одну систему цінностей, намагались нав'язати іншу, нерідко вдавались до насильства, а згодом і до знищення її пам'ятників та носіїв релігійної ідеології, маскуючи її справжній зміст під ярликами боротьби з

контрреволюционерами”. У ставленні держави до церкви, духовенства, просто віруючих сповна проявилися риси сталінської тоталітарної системи – масове насильство, цілковита зневага до людської особистості, її прав та свобод, підміна системи загальнолюдських цінностей, на абсолютизований сурогат класових потреб.

Джерела та література:

1. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні : 20-30-ті роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький, – К. : Либідь, 1991. – 341 с.
2. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20- 50-ті роки ХХ ст. / М. М. Шитюк. – К. : Геліон, 2001. – С. 183-195.
3. Державний Архів Миколаївської області (далі ДАМО). – Ф. 5859. – Оп.-2. – Спр. 6467. – Арк. 4-6.
4. История евангельско-баптисткого движения в Украине. Материалы и документы. – Одесса : Богомыслие, 1998. – С. 46-48.
5. В котле России. 1869-1933. Автобиография И. С. Проханова с изложением главных фактов движения Евангельских христиан в России. – Чикаго, 1992. – С. 39-41.
6. ДАМО. – Ф. 5859. – Оп.-2. – Спр. 6467. – Арк. 17-18.
7. Там само. – Арк. 27.
8. Там само. – Арк. 42-43.
9. Там само. – Арк. 57-59.
10. Там само. – Арк. 73-74.
11. Там само. – Арк. 81-82.
12. Там само. – Арк. 94-96.
13. Там само. – Арк. 102-104.
14. Там само. – Арк. 107.

Пашеня В.Н.

УДК 94(477.75) «1954-1964»

ПРОТИВОРЕЧИВЫЙ ХАРАКТЕР РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА КРЫМСКОЙ ОБЛАСТИ В СОСТАВЕ УССР (1954-1964 ГГ.)

Актуальность проблемы обусловлена необходимостью анализа того опыта, который был накоплен в Крымской области после передачи из состава РСФСР в состав УССР. Его некоторые базовые черты возможно использовать для воссоздания экономического потенциала региона в постсоветский период, когда его деиндустриализация сопоставима с послевоенной разрухой.

Исследование показало, что данная проблема в историографии предшествующих периодов носила однобокий, тенденциозный характер в советское время. В постсоветский период она не получила широкого и комплексного рассмотрения.

Целью статьи является показ противоречивого характера развития промышленного потенциала Крымской области в составе УССР в период «Хрущевской оттепели, для которой были характерны как прагматизм, так и волонтаризм, приведший к серьезным управленческим просчетам.

По итогам 1953 года, 22% союзных промышленных предприятий региона не выполнили государственных планов, недодав продукции более чем на 130 млн. рублей. Из 337 предприятий легкой, пищевой, местной и кооперативной промышленности план не выполнили 75/22,7% по объему производства и 50% по ассортименту [1, л. 32]. Не улучшилось положение дел и по итогам 1954 года, когда 25% предприятий не выполнили плана и недодали продукции на 182 млн. рублей. Как и раньше, до 50% предприятий не выполняли плана и заданий по номенклатуре, произвели много некачественной продукции. В результате неразворотливости советской плановой системы, жесткости её структуры, судостроительные предприятия оказались загруженными всего на 30-40% календарного фонда времени [2, л. 31].

В октябре 1954 года в печати Крыма публикуется постановление Совета Министров УССР и ЦК КПУ «О мероприятиях по дальнейшему развитию сельского хозяйства, городов и курортов Крымской области УССР». В нем определялись практические шаги по решению поставленных в нем задач [3]. Однако оно не решало коренных проблем развития промышленного потенциала, хотя и включало его в республиканский народно-хозяйственный комплекс. Финансирование продолжало идти из союзного бюджета.

Итоги выполнения пятой 5- летки (1951-1955 гг.) внушали крымчанам здоровый оптимизм, веру в лучшее послевоенное будущее:

- рост уровня промышленного производства составил 98,4%, в т. ч. по тяжелой промышленности – в 2,5 раза;

- среднегодовой прирост производства валовой продукции составил 14%, а по отраслям тяжелой промышленности -24%;

- основные средства промышленных предприятий выросли на 85,5%;

- рост производительности труда составил 53,5% [4, л.7-8].

За годы пятилетки в Керчи были построены агломерационная фабрика, кирпично-черепичный и асфальтобетонный заводы; в Симферополе – макаронная фабрика, холодильник, табачно-ферментационный завод; в Ялте – мебельная фабрика, кислородная станция, гормолокозавод и т. д.

Однако проблема невыполнения государственных планов оставалась хронической болезнью на всю историю советского периода: в 1955 году 142 предприятия недодали продукции на 144 млн. рублей; в 1956